

Lunds universitet
Sociologiska institutionen

Kan vi påverka samhället?

*En studie av bosnier, hur de upplever sig kunna påverka samhället
och hur de påverkas av det, med betoning på valdeltagande
och politisk delaktighet.*

Författare: Adisa Shehadeh

Uppsats Soc 344, 41-60 p

Höstterminen 2002

Handledare: Marianne Liedholm

Abstrakt

Författare: Adisa Shehadeh

Titel: Kan vi påverka samhället? En studie av bosnier, hur de upplever sig kunna påverka samhället och hur de påverkas av det, med betoning på valdeltagande och politisk delaktighet.

Uppsats Soc 344, 41-60 p

Handledare: Marianne Liedholm

Sociologiska institutionen, höstterminen 2002

Min ambition med det här arbetet har varit att analysera förhållandet mellan individ och samhälle och att studera hur människor upplever sig kunna påverka samhället och påverkas av det. Detta genomförde jag med hjälp av levnadshistoriska intervjuer. Eftersom det här är ett ämne som man inte funderar över i det vardagliga livet välde jag att fokusera på valdeltagande och politisk delaktighet som ett tema att prata kring.

Det som jag fokuserade på var vilka orsaker som finns bakom bosniers intresse eller ointresse för politik. Detta hoppades jag kunde föra mig vidare i en diskussion om mina informanternas upplevelser om deras påverkningsförmåga.

Mitt material tyder på att det finns flera orsaker till att bosnier inte röstar eller engagerar sig politiskt. Några informanter menar att det inte finns några partier som motsvarar deras intressen. Vissa menar också att man genom att rösta inte kan bidra till en förändring. Andra däremot är mera optimistiska och är övertygade om att man kan påverka samhället genom att rösta. Detta att mina informanter har olika sätt att resonera kring deras möjligheter att påverka gör att jag inte kommer fram till några pålitliga svar.

LUNDS UNIVERSITET.....	1
<i>Författare: Adisa Shehadeh</i>	2

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING.....	4
1.1. SYFTE.....	4
1.2. FRÅGESTÄLLNINGAR.....	4
1.3. METOD.....	5
2. TEORI.....	7
2.1. VALDELTAGANDE OCH POLITISK DELAKTIGHET.....	7
VARFÖR ÄR DET VIKTIGT ATT RÖSTA?.....	8
VARFÖR VÄLJER MÄNNISKOR ATT INTE RÖSTA?.....	9
2.2. VAD PÅVERKAS VI AV?.....	10
VAD BEGRÄNSAS VÅR HANDLINGSFÖRMÅGA AV?.....	11
OLIKA GRADER AV VALFRIHET.....	12
2.3. KAN VI PÅVERKA?.....	13
2.4. FÖRHÅLLET MELLAN MIKRO OCH MAKRO.....	14
3. ANALYS.....	15
3.1. VARFÖR MÄNNISKOR INTE RÖSTAR?.....	16
3.2. ÄR DET VIKTIGT ATT RÖSTA OCH ENGAGERA SIG POLITISKT?.....	20
3.4. VAD PÅVERKAS VI AV?.....	22
3.5. KAN VI PÅVERKA SAMHÄLLET?.....	26
3.6. INFORMANTERNAS IDENTITETSKÄNSLA?.....	27
4. SAMMANFATTANDE DISKUSSION.....	29
5. LITTERATURFÖRTECKNING.....	31
OFFENTLIGT TRYCK.....	32
FÖRELÄSNINGAR.....	32
<i>Diana Mulinari, september 2002</i>	32
6. BILAGA.....	32
<i>Intervju guide: Levnadshistoriska intervjuer</i>	32

1. Inledning

I och med att Sverige har utvecklats från ett traditionellt samhälle till ett modernt samhälle har också våra liv förändrats radikalt under det sista århundradet. Många människor känner sig maktlösa och instängda i en struktur som tagit en annan och kanske mindre transparent form än tidigare, samtidigt som dagens samhälle också ger oss mer frihet än vi haft tidigare.

Paradoxalt nog kan man säga att det moderna samhället som ger stora möjligheter för utvecklande av individualitet och frihet också är ett stort hinder för människors möjligheter och förverkligande. Därmed är det eviga sociologiska dilemmat om individ och samhälle mer aktuellt än någonsin. Min ambition med det här arbetet är att analysera förhållandet mellan individ och samhälle och att studera hur människor upplever sig kunna påverka samhället och påverkas av det. Den här problematiken upplever jag minst sagt intressant eftersom det här inte är saker som man funderar över i det dagliga livet. Ändå är det någonting som berör och påverkar oss alla.

Då min uppsats baseras på levnadshistoriska intervjuer infinner sig problematiken hur nära sig ämnet? I och med att människor i det vardagliga livet sällan tänker på relation mellan individ och samhälle är det svårt att ställa frågor som utan att verka alltför konstlade närmar sig problematiken. Jag har valt att fokusera på valdeltagande och politisk delaktighet som tema att prata kring. Inbegripenhet i detta tema finns, menar jag, individ- struktur dilemmat. Hur reagerar människor inför valet, anser man sig ha en möjlighet att påverka, utnyttjar man möjligheten att gå till val, är man ointresserad av att delta och i så fall varför? Uppfattar individen sitt politiska ställningstagande som ett självständigt val eller ett utslag av strukturen?

1.1. Syfte

Ett övergripande tema till detta arbete är hur människor upplever sig kunna påverka samhället och hur de påverkas av det. Valdeltagande använder jag som ett redskap att närma mig aktör/struktur dilemmat.

1.2. Frågeställningar

- Vilka orsaker ligger bakom människors intresse/ointresse för politik?

- Kan vi påverka samhället?
- Hur påverkar samhälle oss?
- Finns det något samspel mellan mikro och makro?

1.3. Metod

Eftersom jag vill nå djupare till mina informanter för ta reda på mer om deras liv och deras handlingar, baserar jag detta arbete på levnadshistoriska intervjuer. Den teoretiska frågan som jag tar ut på fältet är varför människor väljer att rösta eller inte rösta. Jag vill ta reda på vilka orsaker som ligger bakom deras beslut.

Levnadshistoriska berättelser är ofta metaforiska berättelser och då fungerar den personliga erfarenheten som metafor för livet. Detta innebär att den egna berättelsen får ett större sammanhang och även kan appliceras på andra människors liv. På så sätt blir det någonting som upprepas gång på gång. (Arvidsson, 1998:34) Även om min analys grundas i bara ett par människors berättelser hoppas jag kunna hitta ett samband mellan dem. I så fall kan man konstatera att även andra människors liv har en liknande tendens.

Det intressanta med levnadshistoriskt material är att människor inte bara pratar om sina liv utan även berättar om en speciell tid. Maktstrukturen är närvarande som en outtalad given ram inom vilket det egna livet utspelar sig. Det levnadshistoriska materialet är en personligt konstruerad metafor för samhällets historia och dess grundläggande karaktär. Levnadshistoriskt material kännetecknas ofta av förutsägbarhet d v s allt går i den normala följden vi blir vuxna, får jobb, gifter oss, får barn o s v. Samtidigt ser det ut som om livet är styrt av andra krafter: föräldrar, sjukdom, samhällsstruktur eller samhällshistoria, vilket innebär att individens handlande är mer begränsat. Det minst förekommande är att individen tar sitt öde i egna händer (Arvidsson, 1998:62,68,86). Det levnadshistoriska angreppssättet gör det möjligt för mig att se hur mina informanters liv har utvecklats, vilken egen styrka informanterna utvecklat respektive i vilken mån man uppfattar sig ha gått i redan inkörda spår eller varit/är tvingade av yttre krafter.

För att begränsa undersökningen har jag valt att intervjua bosnier. Detta trots att jag är medveten om att det finns andra grupper i samhället som har ett lågt valdeltagande. En konstruktivistisk fråga som uppkommer i detta sammanhang är: Varför just invandrare? En

annan fråga är: Finns det något som skiljer invandrare från andra grupper som har lågt valdeltagande?

Dessa frågor känns väldigt viktiga att svara på inte minst för att koncentring på en viss grupp kan bidra till skapande och reproducering av skillnader. Sociala skillnader konstrueras genom makt och har för syfte att upprätthålla makten. Bara det faktum förklarar varför är det så svårt att komma ifrån dem. Samtidigt lite motsägelsefullt, kan man konstatera att skillnader finns. Man kan inte förneka att de finns men man behöver inte acceptera dem, för att acceptera är att reproducera dem. (Föreläsning, D. Mulinari, september 2002)

Då syftet med sociologi är att förstå och förklara finner jag bosnier och invandrare speciellt intressanta för det här arbetet. Detta gör jag framförallt med syfte att öka förståelse för människor med en annan kulturell bakgrund och deras handlingar. På så sätt är det intressant att ta reda på vilka orsaker som ligger bakom invandrarnas/bosniers intresse/ointresse för politik. Att de har ett lägre valdeltagande än andra grupper i samhället, vad beror det på? Handlar det om passivitet eller om någonting annat? Genom att titta närmare på enskilda människors livserfarenheter gör jag ett försök att se deras handlingar, i detta fall valdeltagande, från en större perspektiv.

Jag har utfört fyra stycken levnadshistoriska intervjuer med bosnier, tre kvinnor och en man. Tre av mina informanter är över trettio år gamla, bara en är yngre, 21 år. Det har inte varit min avsikt, det bara blev så. Kontakt med dem fick jag genom mina vänner och bekanta och det var inte några större problem med det. Jag har haft för avsikt att intervjua några medelålders människor men de var svårare att få tag i. De som jag sökte var upptagna med sitt arbete och andra sysslor. Alla mina informanter är hög utbildade eller håller på att utbildas och jag är medveten om att jag kanske skulle få annorlunda svar om jag intervjuade några låg utbildade. I ett större arbete skulle vara intressant att ta reda på hur människor med låg utbildning resonerar kring valdeltagandet och deras möjligheter att påverka.

En anledning till att jag inte har intervjuat flera människor är att intervjuerna har utförts på bosniska. De har spelats på bandspelaren och transkribierats så noggrant det gick. Det har varit ett mycket tidskrävande arbete och av den anledning och på grund av tidsbristen har jag inte utfört flera intervjuer. Alla intervjuerna har varit över en timme långa. Tre av intervjuerna,

med mina kvinnliga informanter, har utförts i deras hem, medan intervjun med den manlige informanten är utförd på hans arbetsplats.

Då jag själv är från Bosnien har det varit ganska lätt att få tag på mina informanter. Min bakgrund har gett mig en möjlighet att komma närmare mina informanter. I många situationer kände vi en viss samhörighet med varandra bl a när vi pratade om krig. Eller så utgick de ifrån att jag kände till hur vissa saker har utvecklats genom att säga: *Du vet hur det har gått o s v.* Jag tror att mina informanter har känt sig avslappnade i mitt sällskap. Trots de trista händelser som vi pratade om, hittade vi alltid några teman att skoja och skratta kring.

Min första intervjuperson kallar jag för Alma. Alma är 33 år gammal, skild och har ett barn. Alma studerar till sjuksköterska.

Intervjuperson nummer två är en man som jag benämner Alen. Han 31 år, gift och arbetar som politisk sekreterare.

Min tredje intervjuperson kallar jag Ilma. Hon är 21 år, singel och läser till arkitekt.

Intervjuperson nummer fyra är en kvinna, Belma. Hon är 31 år, gift och har två barn. Belma började i höstas studera till socionom, men tänker avbryta sina studier och försöka hitta ett jobb.

2. Teori

Teoridelen börjar jag med att redogöra för valdeltagande och politisk delaktighet. Med hjälp av Magnus Dahlstedt kommer jag att skriva om orsaker till att människor med utländsk bakgrund har ett lägre valdeltagande än majoritetens befolkningen. Vidare kommer jag med hjälp av Zigmunt Bauman att redogöra för George Herberts Meads teori om "I" och "me" som jag anser vara viktig när jag vill förklara vad vi påverkas av. Jag kommer också att använda mig av Anthony Giddens teorier om hur det senmoderna samhället påverkar individens självidentitet som en förklaringsmodell av det som mina informanter känner och tänker kring.

2.1. Valdeltagande och politisk delaktighet

I den liberala demokratin har deltagandet i de allmänna politiska valen alltid stått i fokus. En av de viktigaste och mest betydelsefulla rättigheter som medborgarskap garanterar är rätten att delta i allmänna val. Den engelske samhällsvetaren T. H. Marshall menar att medborgarskap ger människorna vissa rättigheter men också vissa skyldigheter. Problemet ligger i att

medborgarskap inte kan garantera att alla samhällsmedlemmar kommer att utnyttja dessa rättigheter i samma utsträckning. Detta ser man mest i de demokratiska samhällen där stora grupper och enskilda medborgare är utestängda från samhällets resurser och samhällsgemenskapens rättigheter. (Marshall; 1996, Dahlstedt; 1999:2,3)

En medborgarundersökning från 1997 visar att utrikesfödda deltar i lägre grad än övriga i alla samhällsengagemang, både när det gäller *att påverka sin egen vardag och att påverka samhällsutvecklingen*. De tar färre kontakter med beslutsfattare, är mindre aktiva inom föreningar och politiska partier, anser sig ha sämre förmåga att överklaga beslut mm. Hur förklarar man denna oroväckande utveckling? Kan det vara så att människor med utländsk bakgrund är mindre intresserade av politik? En undersökning som skedde i form av intervjuer och som utfördes av M. Soinien och H. Bäck visar att omkring två tredjedelar av de tillfrågade utrikesfödda var mycket eller ganska mycket intresserade av politik. (SOU, 2000)

Skillnaderna i politiskt deltagande mellan infödda svenskar och utrikes födda var obetydliga för trettio år sedan. Sverige var ett av de få länder som hade mycket högt valdeltagande under en dryg femtioårsperiod, då mellan åttiofem till nittio procent av människorna deltog i valen. (Dahlstedt; 1999: 63) Vändningen skedde framförallt under 1990- talet. Redan på slutet av 1980- talet hade maktutredningen i Sverige varnat för ett växande utanförskap bland människor med utländsk bakgrund. Under 1990- talet har valdeltagande bland utländska medborgare sjunkit till rekordlåg nivå. (SOU; 2000)

Varför är det viktigt att rösta?

Om man funderar på varför valdeltagandet är så viktigt för den liberala demokratin kan man säga att ett val betraktas vara ett sätt för medborgare att uppvisa sin legitimitet till den legitimerade politiska ordningen. Att medborgarna väljer att inte rösta kan vara ett uttryck för växande missnöje och *oförmåga att påverka sina levnadsvillkor*. (Dahlstedt; 1999:83) En annan anledning till att valdeltagandet har en viktig ställning inom den liberala demokratin är att medborgarnas deltagande kan ses som en grad av integration i samhället. Deltagandet innebär även att man skapar kontakter med andra samhällsmedlemmar och institutioner. (Bäck & Soinien, 1994; Dahlstedt, 1999:95)

Generellt sett brukar det sjunkande valdeltagandet betraktas som ”soffliggande”. De medborgare som inte går till vallokalen brukar jämföras med olydiga elever som väljer att inte följa lärarens föreskrifter. Dahlstedt menar att människorna har en rättighet att delta, men att de också har en rättighet att hålla sig utanför det politiska livet. Friheten att inte delta i politiska engagemang kan ses som en av de viktigaste formerna av negativ frihet. Medborgarna kan inte tvingas till att delta i det politiska valet som i en diktatur. Att resultatet efter valet 1998 var så lågt har väckt en diskussion om huruvida en sådan situation innebär ett hot mot demokratin. (Dahlstedt; 1999:77)

Varför väljer människor att inte rösta?

Invandrarpolitiska kommittén förklarar detta fenomen på flera sätt. De menar att invandrarnas passivitet inte nödvändigtvis behöver vara ett tecken på utanförskap, det kan vara ett tecken på att de känner *en relativ tillfredsställelse med hur det politiska systemet fungerar*. Å andra sidan kan det handla om en vanmakt som de här grupperna känner. De kanske upplever det som att ingen lyssnar på dem och att ingen företräder dem. De vill påverka situationen men lyckas sällan med det. (SUO; 2000)

Dahlstedt menar att många människor med utländsk bakgrund upplever valrörelsen som *ett vulgärt politiskt spel*. Många av dessa människor jämför det svenska demokratiska systemet med den diktatoriska politiken i de hemländer de tvingats lämna. Vidare hävdar han att inte delta kan vara ett sätt att visa sitt missnöje. Att ställa sig utanför kan vara ett medvetet ställningstagande. En viktig orsak till missnöje och politiskt ickedeltagande ser Dahlstedt i att det existerar en känsla av att dagens samhälle är indelat mellan de *där uppe* och de *där nere* och de *där uppe* företräder inte ens intressen eller åsikter. (Dahlstedt; 1999:10)

Dahlstedt använder sig av olika forskarens resonemang bl a statsvetaren Tomas Hammar när han presenterar olika anledningar till att människor med utländsk bakgrund har ett lägre valdeltagande än majoritetsbefolkningen. På så sätt menar han att en del invandrare är osäkra på hur länge de kommer att stanna i Sverige. En annan orsak kan vara att det kanske inte finns något parti i Sverige som motsvarar hemlandets politiska preferenser. Han menar också att det kan handla om gruppträck, vilket kan vara större bland infödda svenskar än bland invandrare. (Dahlstedt; 1999:68,69)

Dahlstedt poängterar att det politiska deltagandet inte försvinner bara för att medborgarnas valdeltagande sjunker. Han menar att valdeltagandet *kanaliseras* på ett annat sätt t ex genom demonstrationer, passivt motstånd o s v. (Dahlstedt; 1999:96) Dessa olika aspekter visar på olika grad av upplevelser av makt och integration. Även att inte rösta är ett sätt att visa vad man står för och det är också individens frihet att avstå från att rösta om han/hon så vill.

2.2. Vad påverkas vi av?

Mead inför begrepp "I" och "me" som står för jagets dubbelhet och splittring i två delar. "I" blir jagets innersta kärna där yttre krav granskas, värderas och kommer till uttryck. "me" står för en yttre del som kommer från vår omgivning i form av krav som ska uppfyllas. Barnen betraktas, uppmanas, tuktas att bete sig på ett visst sätt så att de bättre uppfyller omgivningens normer och regler. Genom belöning och bestraffning lär sig barnen vad som är riktigt och oriktigt beteende. Med tiden övergår detta till en omedveten kunskap om regeln, vad som förväntas och inte förväntas av en. Detta ingår i "me" *som inte är något annat än jagets bild av andras bild av jaget.* (Bauman; 1990:37,38)

Bauman konstaterar att *jaget utvecklas i en interaktion mellan barnet och dess omgivning.* Barnet lär sig att välja och att ta ansvar för sina handlingar och jagets "I" står för denna förmågan. Innehållet i "me" kan ibland vara osammanhängande och motsägelsefulla p g a de olika förväntningar som omgivning har på barnet. Det är därför "I" måste stå vid sidan om och betrakta och granska de olika påtryckningar från omgivningen. Slutligen blir det "I" som fattar beslutet. (Bauman; 1990:38-40)

Denna process där "I" och "me" skapas kallas ofta för socialisation. Att man har socialiserats innebär att man har *förvandlats till en varelse som kan leva i ett samhälle.* Socialiseringsprocess tar aldrig slut, *den fortsätter livet igenom och ger alltid upphov åt en komplicerad växelverkan mellan frihet och beroende.* (Bauman; 1990:42,46) Efter ett sådant resonemang skulle man kunna tro att socialisationsprocessen gör att en "normal" individ alltid böjer sig för andras förväntningar, men så är det dock inte. En individ är aldrig fullkomligt medgörlig. Om man tittar på några ex från vardagslivet kan man konstatera att trots socialisationen människor gör mycket som står i strid med det som förväntas av den generaliserade andre (den del av människan som representerar gruppen). Att människor ljuger

och bryter med de regler som anses passande innebär inte att den generaliserade andre inte finns eller att den har misslyckats med sin uppgift. (Hewitt; 1979:78)

Bauman konstaterar att *samhällen kontrollerar sina medlemmars naturliga böjelser och strävar efter att fastställa vilken interaktion som ska vara tillåten*. Trots att man har avgörande bevis på att människor inte av naturen är aggressiva, så att de behöver kuvas försöker man med det ovannämnda processen undertrycka de antisociala aspekter. Spår av aggressivitet spårar man snarare till sociala än genetiska ursprung. På så sätt ifrågasätter Bauman samhällets kontroll och påvekan, han undrar om detta är något humant och moraliskt. (Bauman, 1990:42)

En annan sak som påverkar oss alla på olika sätt är att dagens samhällen präglas av social och kulturell differentiering. Vissa människor hanterar den här situationen genom att skapa en mångfacetterad identitet medan andra känner sig splittrade och försöker undfly känslorna av meningslöshet som utvecklas i senmoderna samhällen. Den senmoderna människan söker efter auktoriteter som de hoppas kan ge svar på hur de ska leva och handla i vissa situationer. Människor använder sig t ex av massmedia för att konstruera den egna identiteten. De lider också av en ständig rädsla av att bli bara en del av mängden och är på så sätt i den eviga jakten på en autentisk autenticitet. (Johansson, 1996)

Vad begränsas vår handlingsförmåga av?

Samhällsvetaren Zygmunt Bauman ger tre olika förklaringar till saker som begränsar vår handlingsförmåga. För det första menar han att vår handlingsförmåga är begränsad när vi eftersträvar ett mål som också andra människor vill uppnå. Detta p g a att antal vinster är mindre än det antal människor som eftersträvar dem. Ett ex på det är när man söker en plats på universitetet. Om man ska bli antagen eller inte är beroende av hur många människor som anmäls och vilka resultat man har. Samtidigt är det också upp till de som bestämmer hur många studenter man kan ta emot. (Bauman, 1990:30)

Vidare menar Bauman att den goda viljan att uppnå ett visst mål inte räcker till ifall man saknar medel eller resurser. De här resurserna handlar oftast om pengar. Ändå konstaterar han att det inte heller går att köpa allt för pengar som t ex att man kan vägras tillträde till en klubb

eller en anställning på grund av kön, etnisk tillhörighet, hudfärg mm. Ens hudfärg eller ens etniska tillhörighet kan i så fall vara ett hinder för att man ska känna sig fri. (Bauman, 1990:32)

En tredje förklaring till hur vår handlingsförmåga begränsas är vår gruppstillhörighet. Detta innebär att man är anpassad till handlingsbetingelserna inom gruppen och detta begränsar ens handlingsfrihet när man befinner sig utanför gruppens gränser. Ett exempel på det kan vara att man som engelsktalande känner sig hemma i de länder som är engelsktalande men när man befinner sig i ett annat land där man använder ett annat språk är man begränsad och inte kan kommunicera med andra människor så lätt. En annan aspekt är att vår gruppstillhörighet inte är en handling utifrån vår frihet. Det är ett uttryck för mitt beroende eftersom man inte själv har bestämt hur man ska bli, svart, vit eller från medelklassen. (Bauman, 1990:32-34)

Även om människors handlingsförmåga begränsas av en rad saker bl a av omständigheterna, menar Bauman att omständigheternas makt aldrig är absolut. Han menar att människor alltid har en valfrihet att själva välja mellan två olika motiv, även i extrema förhållanden. Samtidigt menar han att människors moraliska ansvar eller saknad av den inte går att bortförklara *med hänvisning till yttre makter och påtryckningar*. (Bauman, 1990:174)

Avslutningsvis kan man konstatera att människor inte har full frihet (att göra det de vill) men deras handlingar är inte heller helt determinerade av samhället och den sociala ordningen. Att se på människors handlande som helt fri eller helt determinerat kunde betraktas som *våld på det mänskliga uppträdandets verklighet...* (Hewitt, 1979:218,219)

Olika grader av valfrihet

Bauman menar att olika människor har olika grad av valfrihet som uppstår på grund av en skillnad i makt. Ju mer makt man har desto större chans att förverkliga sina drömmar. Makten ger en större frihet och att ha mindre makt eller att inte ha det innebär att den egna valfriheten begränsas av de beslut som andra fattar. *I vår ömsesidiga relation är makten ojämnt fördelad; det rör sig av en assymetrisk maktrelation*. De flesta människor gör så som deras chefer önskar eftersom de står till chefernas förfogande. Ju mer människors valmöjligheter begränsas desto lättare är det att förutse deras handlande. (Bauman, 1990:140-142)

När man talar om makt kan man inte kringgå diskussionen om äganderätt eftersom äganderätten ger flera möjligheter och mer makt. Äganderätt utvidgar ens autonomi, valfrihet och handlingsfrihet och gör människor oberoende. Den gör det möjligt för en *att handla utifrån egna motiv* och eftersträva egna värden. Bauman menar att *skillnaden mellan ägande och icke-ägande är detsamma som skillnaden mellan frihet och beroende*. Att äga saker ger mer makt att bestämma över de som äger mindre. På så sätt menar han att ägandet inte är en privat egenskap utan en social angelägenhet. (Bauman, 1990:157-159) Vissa forskare, bl a B. Nerman menar att Sverige håller på att klyvas i ett *över* och *under*. I det övre samlas makten och pengarna medan i det nedre finns det fattigdom och maktlöshet. I det övre är man synlig och inne medan i det nedre är man osynlig och utanför. (Nerman, 1997:37)

Sammanfattningsvis kan man säga att människor påverkas av en rad olika saker som t ex av migrationen, omständigheterna, ekonomiska resurserna, samhället mm.

2.3. Kan vi påverka?

Herbert Blumer som myntade begreppet symbolisk interaktionism, protesterar mot den förklaringsmodell som betraktar individernas handlingar som effekter av institutionella drag. Blumer menar att individer handlar utifrån sina individuella tolkningar av situationen och inte för att de är tvungna av det yttre/sociala krafter. Sociala situationer determinerar inte individens handlingar. Institutionerna skapas genom individuella tolkningar och bestämmer inte handlingarna utan utgör ramar för aktiviteter. (Guneriusen, 1997)

Att Giddens lägger stor vikt vid människors förmåga att påverka ser man i att han gör en skillnad på social integration och systemintegration. Medan social integration äger rum i mötet mellan olika människor, relaterar han systemintegrationen till de mönster som uppstår av dessa relationer. På så sätt menar han att sociala system kan relateras till handlingar och att det är en anledning till att sociala system är öppna och formbara. Trots denna förmåga som Giddens menar människor har att påverka sina levnadsvillkor, menar han inte att de har en absolut valfrihet. Detta med anledning till att våra handlingar påverkas av många olika faktorer som gör att människor inte har en total kontroll av sina handlingar. Giddens menar att en del traditionella samhällen har genomgått drastiska förändringar som i sin tur har lett till ökad rotlöshet. Han menar att även om vi idag lever *i en värld av främlingar*, har man trots det goda möjligheter att skapa fina relationer med andra människor. (Johansson, 1996)

Alla forskare är dock inte så optimistiska som Giddens. Sociologen Göran Ahrne menar att den enskilda människans möjligheter att förändra sina grundläggande villkor är inte så stora. Han menar att det är omöjligt för enskilda individer att ändra de strukturella villkoren som utformar deras vardagsverklighet. Med detta menar han att enskilda individer inte kan rubba samhällsordningen. (Ahrne, 1981:65) Journalistklärare Bengt Nerman menar att det besvärliga med dagens samhällssituation är just att det är svårt att få syn på samhällsstrukturen eftersom många arbetar på att bevara den osynlig. Han menar att samhällsformen på så sätt skyddar sig för *att hålla sig intakt, osynlig och självklar*. Just p g a att den är osynlig är den också svår att påverka, menar han. (Nerman, 1997)

Att bli medborgare innebär att man har en möjlighet att påverka den sociala ordningen. Det innebär att staten *begränsas i sina möjligheter att begränsa*. Ofta råder det en viss spänning mellan medborgare och staten eftersom medborgare hotas av statens växande ambitioner då den ofta har en terapeutisk attityd och behandlar sina medborgare som inte vuxna. Medborgarskap rymmer också en tendens att driva tillbaka statsmakten och motverka den dominans som staten eftersträvar. För att försäkra sig om medlemmarnas hörsamhet är staten i behov av en viss legitimering. Denna legitimering syftar till en ovillkorlig lojalitet som ofta grundas i patriotism. (Bauman, 1990:204-208)

2.4. Förhållandet mellan mikro och makro

Anledning till att jag anser förhållandet mellan mikro och makro aktuell för detta arbete är att jag tror att detta perspektiv på bästa sätt kan kopplas till empirin. Mina informanter har ett liknande resonemang som jag kommer att utveckla vidare i analysen.

Den traditionella synen på mikro- och makroperspektiv har kritiserats p g a dess begränsningar. Vissa forskare har därför använt sig av en kombinerad användning av dessa perspektiv. R. Merton hävdar att det är svårt att utforma någon fruktbar sociologisk teori bara genom att studera mikroperspektivet (aktörer) utan att man måste referera till makroperspektiv (strukturer) eller vice versa. Det traditionella synsättet om förhållandet mellan mikro och makro säger att det inte finns någon interaktion mellan dessa två perspektiv. Den nyare diskursen tyder på att detta synsättet har förändrats och att förhållandet mellan mikro och makro inte är två åtskilda fenomen. (Guneriusen, 1997) Detta synsätt upplever jag

som mycket viktigt med tanke på att vi inte lever isolerade från andra människor och strukturen. Vi påvekar strukturen men påverkas också av den.

Bauman gör en distinktion mellan yttervärlden där handlingen utspelas och själva handlingen. Han menar att de två teoretiskt åtskilda planen i verkligheten är förenade och beskriver de som två sidor av samma mynt. De skapas samtidigt och tillsammans och det ena inte kan finnas utan det andra. (Bauman, 1990:184) Relation mellan Meads "I" och "me" påminner om relationen mellan individ och samhälle. "I" och "me" är inte motståndare utan de samarbetar. Människors handlande är både nytt och rutinmässigt och innehåller både förnyelse och konformitet. (Hewitt, 1979:82)

Giddens är också en av de forskare som är emot uppdelningen av sociologi på mikro och makro. Han menar att man kan inte studera det ena utan att relatera till det andra perspektivet. Enligt honom skapas strukturer i det vardagliga mötet mellan människor. Struktur begreppet relaterar han till regler för social handling och resurser. Enligt honom är regler en del av rutiniseringen av vardagslivet. Han menar att regler påverkar det sociala samspelet medan resurser handlar om möjligheter och makt att påverka sitt livssituation. Strukturen inverkar på handlingsutrymmet men samtidigt som de är begränsande menar han att de också är möjliggörande. Den nya samhällsutvecklingen ger upphov till kontroll och maktutövning samtidigt som det ger möjligheter att använda den kunskapsmassan och teknologiska hjälpmedel för att utveckla nya livsstilar och att motverka maktutövning. Giddens menar att många människor känner sig maktlösa idag men att de samtidigt provoceras till att engagera sig i samhällsfrågor och att på så sätt protestera mot olika orättvisor. (Johansson, 1996)

3. Analys

Trots att alla mina informanter är högutbildade eller håller på att utbildas, har de olika inställningar till deras möjligheter att påverka och också olika sätt att bli påverkade. På så sätt skiljer de sig mycket från varann. Min ambition är att genom olika citat visa hur olika de är, både vad gäller deras personligheter men också i deras sätt att resonera kring valdeltagande och deras möjligheter att påverka/påverkas. Alma t ex pratar förbigående om sina känslor och om sina relationer. Hon berättar om sin mammas död, skilsmässan och andra viktiga händelser utan att relatera till sina känslor. Andra informanter, speciellt Alen och Belma visade öppet sina känslor när de berättade om liknande erfarenheter. Deras olika sätt att prata

om dessa händelser försökte jag respektera genom att inte tränga mig in i det de inte ville berätta.

Det har visat sig att två av mina informanter brukar delta vid varje valtillfälle medan de andra två inte brukar göra det. Därför vill jag betona att det inte har handlat om något strategiskt urval från min sida. Det var en slump att det blev så. Jag anser att både de som röstar och de som inte röstar är lika viktiga för det här arbetet.

3.1. Varför människor inte röstar?

En sak som jag upplever viktig är att själva röstandet och intresset för politik inte är en och samma sak, även människor som inte röstar kan vara insatta i politik. Stöd för detta resonemang får jag från Belma som är insatt i politik, både i Bosnien och i Sverige. Trots det väljer hon att inte rösta i de svenska valen. Anledningar till att hon inte röstar formulerar hon på så sätt:

...jag kan inte riktigt hitta mig själv i någon av de olika partiernas program. Jag kommer ihåg att jag har varit mycket positivt inställd till socialdemokraterna i början, men jag är mycket mer skeptisk nu. Jag ser att många negativa saker händer...en annan anledning till att jag inte har deltagit i de svenska valen är att jag inte är svensk medborgare, jag har bara bosniskt medborgarskap. Jag har haft rätt att rösta i kommunala val men det har jag inte gjort. Det kanske inte var ett bra beslut och en anledning till att jag inte har röstat är att jag känner att en del av mig inte tillhör här. Det är svårt att förklara.

På frågan om de funderar att återvända säger hon: *Säg aldrig aldrig! Man vet aldrig, men jag tror att vi är positivt inställda till det.* Utifrån dessa citat kan man konstatera att det finns flera anledningar till att Belma inte röstar. För det första kan hon inte hitta sig själv i några av de partier som finns. Det faktum att hon inte är svensk medborgare påverkar också hennes intresse. Ovanstående citat visar också att hon vet vilka partier som finns och att hon vet i vilka val hon har rätt att rösta. Detta visar att hon är insatt i det som händer på den politiska arenan. Den slutgiltiga anledningen till att hon inte röstar är att hon känner sig inte hemma i Sverige. Hon funderar på att återvända till Bosnien med sin familj. Tankar om återvändning är mycket viktiga i detta sammanhang, det verkar vara en stor anledning till att många människor med utländsk bakgrund inte röstar. Senare lägger hon till att det var ett medvetet val att inte rösta och att man kan betrakta det som någon sorts bojkott. *Vi har rätt att delta i valen men vi har också rätt att inte delta och jag tror att det är vår rättighet.* Detta exempel

visar också att hon är väl insatt om vilka som är hennes rättigheter/skyldigheter. Vidare säger hon så här:

I varje fall om det hade funnits ett parti som skulle vara bra för oss alla så skulle jag kunna tänka mig att gå och rösta. Men jag tror att all politik mer eller mindre är tomt prat och mer kamp för poänger och fåtöljer och vi alla är trötta på det. Vi ser också den politiska situationen i Bosnien, ingenting ändrar sig.

Det är oklart vad hon menar med *alla*, menar hon hela befolkningen eller alla invandrare? Trots det kan man se att hon kan tänka sig att rösta någon gång i framtiden. Detta uttalande tyder också på en viss misstro som hon hyser mot politik. I detta fall hänvisar hon till den politiska situationen i Bosnien. Dessa negativa erfarenheter från politiken i Bosnien har lämnat sina spår för hennes framtida tilltro till politik och politikerna. I detta uttalande ser man drag av maktlöshet som på så sätt fungerar som en inre barriär till hennes framtida engagemang i politik. *Tror man sig vara maktlös, så blir man det gärna också, och förblir det, om inte något sker med tron.* (Liedholm, 1991) Belma tror inte att hennes röst skulle kunna betyda någonting för politik är bara politik eller som Alma uttrycker det: *varje politik är lik en annan.* Även här ser man att de personliga erfarenheterna har bidragit till att de känner sig maktlösa och inte kan förändra någonting genom att rösta. Det är viktigt att tro på den egna förmågan om man ska kunna bidra till en förändring. Liedholms resonemang känns mycket viktigt i detta sammanhang för om man tror att man är maktlös så blir man också det. Alen berättar att han har haft ett dåligt rykte i grundskolan och säger. *Jag hade också dåligt självförtroende eftersom jag "var en dålig elev".* På så sätt är denna psykologiska aspekt mycket viktig för vi påverkas av det som sägs om oss.

Trots att både Belma och Alma inte utnyttjar sin rösträtt, finns det stora skillnader mellan dem. Det gemensamma för båda är dock den misstro som de känner gentemot politik. Alma är inte insatt i den politiska situationen i Sverige och vill inte heller veta något. Hon vet nästan inte ens vilka partier som finns i Sverige. Sitt intresse för politik uttrycker hon på så sätt:

Ja den (politik) intresserar mig inte alls, när det var krig så intresserade den mig. När det handlar om mitt liv då är den relevant men inte annars. Jag har inte ens gått och röstat nu för jag säger att jag har röstat en gång för krig och aldrig mer. ... Jag ska aldrig rösta igen och jag bryr mig inte om vem som har vunnit här.

År 1992 var det en omröstning i Bosnien och Hercegovina då folket fick avgöra om Bosnien fortfarande ska vara en del av Jugoslavien eller inte. Eftersom Slovenien och Kroatien redan

hade fått sin självständighet röstade majoriteten av den bosniska befolkningen på en självständig republik. Det var då kriget började. Ur ovanstående citat kan se att Alma först och främst har påverkats av den här händelsen. Denna i samband med misstro gör att hon inte vill gå och rösta. Hon säger att politiken är relevant när den handlar just om hennes liv. Jag tror att detta uttalande tyder på att hon tror inte att hennes liv berörs av den vanliga politiken som förs. På frågan om hennes ointresse i politik bara handlar om dålig erfarenhet från kriget i Bosnien svarar hon:

Det är för att jag inte tror att jag betyder någonting där. Det är ingen som frågar mig om någonting, de bara kämpar för makten, varje politik är lik en annan...det är en dålig erfarenhet från kriget. En gång har jag röstat och fått ångra det och fick stå för det på samma sätt som de som inte har röstat alls.

En annan viktig vinkel som berättar mycket om Almas personlighet och som vidare utvecklar ovanstående tankar är:

Naturligtvis är det viktigt (att rösta), det är bara så. Jag vill inte tänka som alla andra, jag vill verkligen inte ta ansvar för vissa saker. Jag vill inte ta ansvar för att någon gång kanske kommer det till makten något parti som ska göra så att mitt barn får det dåligt. Och att jag som förälder röstar för ett sådant parti. Jag vill inte, det är bättre att hålla sig på sidan.

I dessa två citat ser man ännu tydligare att hon inte tror att hon genom att rösta kan förändra någonting. Oavsett om hon röstar eller inte så betyder hon inte någonting för det är bara kamp för makt. Man ser också att hon ångrar att hon har röstat i Bosnien år 1992 eftersom det var då kriget utbröt och alla människor påverkades, både de som har röstat och de som inte har gjort det. På så sätt menar hon att de som har röstat är ansvariga för att de som inte alls röstat har blivit indragna i kriget. Hon reflekterar dock inte över den möjlighet som skulle kunna vara relevant i en omvänd situation d v s om det kom till makten något parti som inte alls går ihop med hennes intressen. Även i detta fall skulle hon bli skyldig p g a att hon inte har utnyttjat sin rösträtt och försökt att vända på situationen. Den andra citaten visar också på att hon är en individualist, hon vill inte göra som alla människor gör utan gör saker och ting så som hon vill. Denna del av hennes personlighet speglas också i följande citat:

... ibland frågar jag om råd vissa människor som jag tror är kunniga i vissa saker, och då frågar jag: "Vad tycker du, är det så...?", för att själv lättare kunna bestämma mig om saker och ting. Eller så frågar jag någon om dennes liv för att jag ska få svar om mitt liv. Förstår du, det tycker jag är självklart men jag bryr mig inte om

du t ex inte tycker att mina byxor är fina eller om du inte tycker om min man, det intresserar mig inte, jag bryr mig inte. Vad ska människor säga om att jag har skilt mig, det intresserar mig inte alls!...

Alma uttrycker sin misstro mot politiken också så här:

...Alla invandrare kan gå och rösta här men svenskarna ska ha makten igen. Invandrare kan de bara utnyttja för att de ska få flera röster. De olika partierna kan bara utnyttja invandrare men de gör ingenting som ligger i invandrarnas intresse. Det blir så som Sverige och svenskarna vill och om dig som invandrare detta passar eller inte är inte deras problem. Jag vill inte att någon ska utnyttja mig för sina egna framgångar.

Samtidigt säger hon så här:

Jag tycker att den politik som förs i Sverige är perfekt, inget land i världen har en sådan politik. Här kan man aldrig bli hungrig eller hemlös. Sådana möjligheter finns inte i något annat land.

Det finns en viss motsägelse i dessa två citat. Först säger hon att invandrare utnyttjas av politikerna och att man sedan inte gör någonting som ligger i deras intresse. Det är ytterligare en anledning till att hon inte vill gå och rösta, hon vill inte bli utnyttjad som hon själv formulerar det. Samtidigt säger hon att den politik som förs i Sverige är perfekt. Då undrar jag hur kan hon mena att Sverige är ett perfekt samhälle samtidigt som hon inte tror att man som invandrare kan påverka samhället?

Alen menar att orsaker till människors fallande deltagande vid de olika val beror på en ökad individualisering och otilltro. Han säger att *det är ett fenomen som ett postmodernt samhälle brottas med*. Liknande resonemang kan man hitta hos Giddens då han säger att det postmoderna samhället har gett upphov till en ökad individualisering och en vis rotlöshet som människor känner.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det kan finnas flera orsaker till att människor med utländsk bakgrund, i detta fall bosnier, inte röstar. Många av de här orsakerna känner man igen från teoridelen. För mina informanter är det mest missnöje och misstro som de känner gentemot politiken och som framförallt är orsakad av de negativa erfarenheterna från hemlandet. Denna avsnitt väljer jag att avsluta med Dahlsteds resonemang då han säger att även om man inte röstar visar man vad man står för. För mina informanter innebär det att

deras beslut att inte rösta var ett medvetet beslut och att deras politiska närvaro kanaliseras på något annat sätt som t ex genom passivt motstånd.

3.2. Är det viktigt att rösta och engagera sig politiskt?

Alla mina informanter menar att det är viktigt att rösta och engagera sig i politiken. Det är förvånande att både Alma och Belma, som inte röstar, tycker att det är viktigt. Belma formulerar det på så sätt:

Ja det är viktigt. Jag har inte röstat nu och hur ska jag göra nästa gång, vet jag inte. Men det var ett medvetet val....Jag tror att någonting måste förändras, vi måste ändra politiken, våra politiker, ändra systemet. Det här systemet är inte heller bra för hur mycket än politikerna försöker locka fram sina positiva sidor och om de verkligen vill skapa ett bra samhälle så borde de också fråga sig. Men de också är bara människor. Varför det händer, varför är människor så negativt inställda till politik?

I det här citatet ser man att även om hon inte röstar så betyder det någonting. Belma menar att politikerna måste ta reda på vad som är orsak till denna passivitet. Både hon och Alma menar att det är viktigt att flera invandrare engagerar sig politiskt. Belma säger: *jag blir glad när jag ser att det finns invandrare som engagerar sig i sådana frågor. Alla är inte såna fegisar som jag!* (skrattar) På frågan om inte en svensk kan kämpa lika bra för invandrarfrågor säger hon:

Jag tror inte att han kan kämpa med hela sitt hjärta, inte på samma sätt som en invandrare som har upplevt mycket själv. En som vet vad det betyder att bli torterad eller sitta i ett läger och samtidigt bli utbildad... Jag kommer ihåg första gången då jag satte mig i skolbänken i Sverige, när jag läste SFI. Min lärarinna sa att hon verkligen försökte sätta sig in i vår perspektiv för lektionerna började kl åtta och jag och J. (hennes man) kom alltid kl nio. Det var för att vi brukade lyssna på nyheterna om vad som händer i Bosnien under hela natten. (då var det krig i Bosnien) Och då sa hon att hon blev ledsen av att se hur trötta och ledsna vi var. Vi försökte förklara för henne hur det känns när hela ens familj befinner sig i en ständig fara. Hon sa att hon gärna ville förstå det men att hon ändå inte ens kunde föreställa sig hur det känns att leva i en ständig rädsla och oro. Och vad det betyder att bli förvisad från sitt land och lämna hela sitt liv bakom sig. På så sätt menar jag att en invandrare kan på ett bättre sätt uttrycka våra känslor och driva fram frågor som berör oss.

I detta fall ser man hur viktigt kan det vara att ha samma eller liknande erfarenheter och att det är viktigt att kunna sätta sig i aktörernas perspektiv. Hon tror att en invandrare på ett bättre sätt kan företräda invandrare inte p g a att hon inte litar på svenskarna utan för att invandrare har en liknande historia. Många av dem har kommit hit på grund av kriget men även andra

invandrare som inte har kommit hit av dessa skäl, saknar på sätt och vis sina hemländer och kan lättare sätta sig i deras perspektiv. De vet helt enkelt hur det känns att vara invandrare.

Bara en av mina informanter är politisk delaktig och det är Alen som arbetar som politisk sekreterare men också har arbetat som demokratiambasador. Belma har också varit politisk aktiv i hemlandet men det var inget hon ville utan hon mer eller mindre tvingades till det.

...jag var den yngsta medlem i det kommunistiska partiet. Det var också en förutsättning om man ska studera sedan. (på universitet) Ja, man blev tvungen att bli medlem i det kommunistiska partiet om man vill gå uppåt. Jag kommer ihåg sådana möten, det var så tråkigt, ibland visste jag inte ens vad det handlade om, men jag var en del av det hela.

Här ser man att hon tvingades att bli medlem i det kommunistiska partiet eftersom hon hade för avsikt att studera vid universitet som hon också senare gjorde. Hon läste juridik i tre år. Fd Jugoslavien var ett socialistiskt land och mycket av den politik som fördes liknade en diktatur. Det mest synliga var att människor saknade yttrandefrihet. Alen framställer det så här:

...jag var bara fem år gammal och redan då visste jag vilka namn som var muslimska, serbiska och kroatiska. Mina föräldrar tyckte inte om det men jag intresserade mig alltid för de olika namn, religioner och samhällen. Min pappa har till och med förbjudit mig att prata om sådana saker, han brukade fråga mig var jag hade fått det ifrån, han var rädd i fall jag skulle prata om sådana saker med någon annan. Då kunde han få fängelse, det var såna tider på slutet av 70- talet.

Ovanstående citat visar att f d Jugoslavien har haft en sträng regim och människor inte kunde prata öppet om vissa saker som t ex religion. Dessa erfarenheter har påverkat människor olika. Vissa människor som t ex Alma är glad att hon befinner sig i ett "fritt" land som Sverige, även om detta innebär att hon inte behöver engagera sig politiskt. Andra människor som Alen ser möjligheter i det som Sverige erbjuder politiskt och detta får honom att aktivera sig ännu mera. Alen berättar att han alltid har varit politiskt intresserad, också i Bosnien och att även hans föräldrar har varit politiskt aktiva.

...mina föräldrar har varit aktiva kommunister. De har inte varit några sådana sjuka kommunister som ...de var normala, inte för diskriminering av människor med olika nationaliteter. Jag menar att de inte var för de diktatoriska metoder utan de hade mera reformistiska mål, som t ex socialdemokraterna här i Sverige. Såna mer mjuka idéer. Sådana har de varit...de har alltid intresserat sig för samhället och det var en vanlig tema i vårt hem, om händelser i landet, företag, händelser i vår stad.

Här ser man att hans föräldrars politiska intresse går i arv. En annan sak som är tydlig är att han jämför sina föräldrars ideologiska övertygelser med den svenska socialdemokratiska ideologin. På så sätt hittar han sin politiska plats hos socialdemokraterna. Människors politiska passivitet och vikten av att rösta uttrycker han så här:

En förklaring kan vara att de känner en viss rädsla och icke tilltro och det handlar om passivism också. De tror inte att förändringar kan ske. Folk tror inte att deras röst bidrar till nån förändring. Men det är självklart att man kan åstadkomma en förändring, för om man inte röstar så lämnar man sin röst till fienden. Då lämnar du ditt röst till den som tänker annorlunda än dig. Det är en förklaring till att det är viktigt att rösta. Rösta för att det inte finns något neutralt inom valen, varje neutralitet är direkt, hur ska jag säga, är direkt sätt att ge mer politisk makt till sin fiende. Om du ger din röst till ett parti som du tycker är bäst, då blir den starkare, d v s det parti som på bästa sätt försvarar dina intressen.

Detta citat visar att människors bedömningar skiljer sig avsevärt från varandra. Belmas och Almas sätt att resonera på skiljer sig mycket från Alens. Det intressanta är att man inte kan säga att den ena bedömningen är bättre än den andra för alla har stöd för det de säger. Det är deras personliga erfarenheter som bestämmer om de ska rösta eller engagera sig politiskt eller inte. Både att rösta och att inte rösta är deras medborgareliga rättighet och det är ett beslut som man måste respektera.

3.4. Vad påverkas vi av?

Det som mina informanter betonar mest är yttre förhållanden som begränsar vår handlingsförmåga. En avgörande sak var kriget i Bosnien och Hercegovina som alla har påverkats av. Vidare är det normalt att de påverkas av sin omgivning men vissa hävdar att de är mycket svåra att påverkas som t ex Alma. Hon säger att hon alltid går mot strömmen. Sin individualitet och det att hon inte var medlem i det kommunistiska partiet förklarar hon så här:

...jag var inte alls intresserad av sådana möten...det var jag inte intresserad av. Jag var mer upptagen med saker som var just för mig. Du vet, politik var aldrig intressant för mig. Jag var aldrig medlem i det kommunistiska partiet, ingenting. (skrattar) Bara jag i hemmet var inte medlem i det kommunistiska partiet... Bara för att det var ett kommunistiskt land (f d Jugoslavien) ville jag inte vara medlem. Jag ville inte. Du vet, som min pappa brukar säga, "alla människor går genom dörr men min Alma genom fönster!" (tar alltid andra vägar än de flesta människor) (skrattar) Typiskt för mig.

Detta citat tyder på att hon är en individualist som inte följer massan. Hon hävdar också att hon är svår att påverka men flera exempel tyder också på att hon ändå har påverkats av vissa

saker utan att hon är medveten om det. Hon berättar bl a att hon började läsa på en gymnasieskola med matematisk inriktning som hon inte speciellt var intresserad av:

...det var den bästa skolan, där gick bara de bästa. Om man läste vid nån annan gymnasieskola så var det inte det samma... men det var ingenting jag gillade. Där fick jag läsa bara för att jag hade de allra högsta betyg i grundskolan. Och sedan, menar jag, när jag läste klart, började jag läsa vid maskin- teknisk universitet. (skrattar) Ännu värre. Men till maskin- teknisk universitet sökte jag bara för att min äldre syster läste där och för att alla mina kompisar från gymnasiet började läsa där.

Detta exempel visar på att hon påverkas av omgivningen på ett indirekt sätt, på ett sätt som hon inte reflekterar över. Det visar att hon påverkas av människor omkring sig och inte bara det hon börja läsa vid en gymnasieskola som hon inte är intresserad av bara för att den har en högstatus där bara de bästa elever går. Det är en skola som har det bästa rykte som på så sätt blir en naturlig val för henne. Trots detta hävdar hon att det inte går att påverka henne: *Jag lever så att ingen kan påverka mig, jag kan påverka min omgivning till en viss del.* En sak som Alma menar att hon påverkades av var att man som ny i ett land länge kände sig begränsad av att inte kunna språket tillräckligt bra:

Du vet vad, jag tror att jag har här i Sverige ganska länge lidit av att jag inte kunde göra något, för att omgivning var så. Jag kunde inte prata så bra, kunde inte visa hur mycket jag kunde, det är normalt. Kunde inte få något jobb, då hade jag inte någon speciell utbildning, man kände sig inte trygg. En sådan situation måste påverka vem som helst. Det var det.

Ilma, 21 år beskriver sig så här:

...jag tror som min mamma brukar säga, att jag alltid har haft min egen väg. Hur mycket de än stimulerade mig med vissa saker, hade jag ändå mina egna tankar och åsikter om allt. Det är normalt att människor påverkas, alla omständigheter i livet spelar en roll och lämnar sina spår i vår utveckling.

Ilma menar att människor påverkas men är ändå fria att bilda sina egna åsikter om saker och ting. Detta citat tyder också på att hon är ganska medveten om hur saker och ting fungerar och den sista delen av citatet upplever jag som mycket vist med tanke på att den kommer från en så ung tjej som hon är.

Mina föräldrar har verkligen engagerat sig mycket med att hålla mig sysselsatt utanför skolan. När jag var liten tvingade de oss (henne och hennes bror) nästan att göra saker som t ex att börja på simskolan. Då kunde jag

knappt gå men var tvungen att lära mig simma! Sedan tränade jag gymnastik, sedan spelade jag trumpet men min önskan var att spela violin... Det var det, sedan hade jag dans lektioner, det var en massa saker vi gjorde. Text varje lördag gick vi på barnteater. Vad gäller sådana saker är det mycket som har förändrats sedan vi kom hit. Mina föräldrar hade inte sådana möjligheter här, att erbjuda mig såna sorters utbildning.

Ilma var bara tretton år när hon kom till Sverige. Utifrån detta citat kan man konstatera att hennes uppväxt har förändrats drastiskt sedan hon kom hit. Hennes barndom var full av olika sysselsättningar men efter att de har kommit hit blev det andra omständigheter som gjorde att hennes föräldrar inte hade samma materiella resurser att erbjuda henne samma sorters utbildning som i hemlandet.

Sammanfattningsvis kan man säga att min empiri går ihop med Baumans teori som säger att människor påverkas av en rad olika faktorer som: omständigheterna, materiella situationen mm. Samtidigt menar han liksom Giddens att människor alltid har en möjlighet att handla annorlunda. Alen uttrycker det så:

Ja det är vi, vi styr våra liv och tar själva vissa beslut men vissa saker gör att vi ändrar våra beslut och då kan vi också agera på ett annorlunda sätt än så som vi skulle ha önskat oss. Text jag skulle aldrig ha kommit till Sverige under normala omständigheter. Det var krig och jag kände mig tvungen att fatta ett beslut och fly till Sverige, men det var trots allt jag som fattade detta beslut. Men det är också ett filosofiskt dilemma om vem det var som bestämde att jag skulle komma hit, krig eller jag. (skrattar) Det är svårt att säga vem var det som bestämde. Jag tror ändå att det var jag som fattade ett personligt beslut och valde att fly. Saker som att leva och dö är inte heller något som man kan påverka. Det har påverkat mig mycket svårt när jag var 22,23 år. (hans pappa har dött strax efter att de har kommit hit) Jag kunde inte förstå och jag kände mig så dålig, jag var mycket depressiv, kunde inte förstå varför det händer sådana saker. Varför är det så att vissa lever och vissa dör? Det var mest de här två saker (krig och död) som har påverkat mig och vilka jag inte kunde påverka i lika stor utsträckning.

Ur detta citat ser man att han ger ett företräde till individen och att han liksom Giddens har samma åsikt att människor alltid kan handla annorlunda. Han hade en möjlighet att stanna till sista stund i Bosnien och riskera att bli dödad, fängslad eller i bästa fall förvissad ur landet. Trots svåra omständigheter hade han ändå ett val och hans val var att fly medan möjligheten fanns. Följande citat visar att han är en stark person som lyckas ta sig ur en svår tidsperiod:

...Jag har känt mig jätte dålig i början, de första åren var svåra. Jag var här, mina närmaste var i Bosnien, det var krig, man levde i en ständig rädsla, varje dag tog nya offer, varje dag var det minst tio döda i Sarajevo och hela Bosnien. Det upplevde jag som mycket svårt, jag kunde inte tro att det kunde hända i Europa på 2000-talet

nästan. Jag trodde att någon ska kunna förhindra det hela att någon ska kunna försvara oss, att det skulle vara humant. Jag visste inte då att människor i dagens läge inte känner för några gränser. Det har förstört mig! Jag tittade mycket på nyheterna och lyssnade på vad som var på gång. Det var då jag blev medveten om att jag måste göra någonting för att gå vidare, att göra någonting. Det enda som jag kunde göra var att påverka mig själv att inrikta mig på någonting. Krig var någonting som förstörde mig och som jag inte kunde styra på samma sätt som jag inte kunde bestämma hur länge någon ska leva. Det är någonting som jag inte kunde påverka och kände mig tvungen att acceptera, det var svårt man jag var tvungen...Det var då jag bestämde mig att försöka påverka det som gick att påverka som t ex mitt eget liv...

Också detta exempel visar att han tror på individens vilja för trots svåra omständigheter har han lyckats ta sig upp och leva ett vanligt liv. Han har lyckats ta itu med det egna livet, har tagit initiativet med egna händer och inte har blivit ett offer för tråkiga omständigheter. Belma är mera pessimistisk och detta uttrycker hon på så sätt:

...om nån hade sagt till mig att det ska vara ett krig i Bosnien, att jag inte skulle vara jurist, att jag inte ska vara en känd jurist i mitt hemland skulle jag inte tro på det. Så för det mesta tror jag att det som händer oss, står utanför oss själva och är beroende av den situation som vi befinner oss i. Vi kan också påverka våra liv själva lite grann men ändå är det omständigheterna som styr.

Till skillnad från Alen ger hon företräde till strukturperspektivet. Hon menar att det är situationen och omständigheterna som styr våra liv. Inte heller här kan man säga att det ena perspektivet är bättre eller sämre än den andra. Det här handlar om personliga uppfattningar av situationen. Alan gör ett intressant uttalande där han berättar om Sverige och hur det förändras och påverkas av migration.

Segregering är ett stort problem här av flera anledningar. Det är svårt att säga: "Nu har vi en stor segregation och det är samhälle som bär skulden för uppkomsten av den." Man måste känna problematiken från 80-90-talet då Malmö var en industristad som har förlorat den industriella betydelsen d v s industri försvagades och började försvinna. Stora fabriker i stan har stängt, människor blev arbetslösa och 15% av människor var arbetslösa medan siffran för hela Sverige var 6 nästan 7%. Arbetslösheten var mer än dubbelt så stor i jämförelsen med övriga Sverige. Självklart var det inte lätt och just då har vi haft en jätte stor våg av flyktingar i början av 90-talet. Bara bosnier var en stor del, det var 40 000 bosnier som kom till Sverige. Många av dem bor nu i Malmö... Så kom det en massa människor, flyktingar, det var inte länge arbetskraftsinvandring. Nu kom det människor hit och stannade här av humana skäll. Nu var det också de som var arbetslösa eftersom det var svåra tider, Malmö hade redan haft en stor arbetslöshet. Detta berodde på stor teknisk och teknologisk utveckling och det tog många människors jobb. Då uppstod det stora problem, det är svårt att ge ett arbete till den som nyss har kommit när inte ens de som är här har det...

Detta upplever jag som en intressant iakttagelse. Det är oftast så att vi tänker på oss själva som offer för olika omständigheter men man måste också förstå att det svenska samhället också påverkas av olika händelser som utspelar sig i världen.

3.5. Kan vi påverka samhället?

Mina informanternas åsikter om vi kan påverka samhället är mycket olika. Alen menar att man genom att rösta kan påverka samhället:

Mitt röst, naturligtvis att det påverkar! Jag vet att om jag röstar på ett vist parti att det ska genomföra vissa förändringar, det som står i programmet, det är de skyldiga att göra eftersom de senare måste avlägga ett rapport och säga vad de har gjort och inte har gjort. Om de inte har gjort det som de har lovat vill ingen senare rösta på det parti igen. Då lämnar man makten till någon annan parti.

Här ser man att han känner ett visst förtroende gentemot politikerna och det framstår också som om det också ligger i politikernas intresse att uppfylla det som de har lovat om de ska få fortsatt stöd av sina väljare. På så sätt menar Alan att man genom att rösta har en möjlighet att påverka. Ilma tycker att hennes röst kan skapa en förändring om det finns flera människor som röstar på samma parti och att man som grupp kan åstadkomma förändringar:

... Om man ska bidra till en viss förändring måste man veta vad man står för. Det är normalt att mitt individuella beslut inte ska kunna skapa några förändringar men ju flera människor röstar som jag desto större möjlighet att skapa en förändring. Jag kan inte ge upp utan att inte säga nånting! Då har jag inte rätt att till slut säga: "Det var inte det jag ville!" Vem frågar mig då, jag tycker att man ska ta chansen när den finns att säga vad man står för. Det var anledning till att jag röstade. Många människor skyller bara på systemet: "System si, system så" men inte gör någonting själva.

Alen är optimist och detta syns i följande citat:

... Vad gäller invandrare så måste de också engagera sig mer, de måste synas, säga hur de tycker och kanske är det också så att en invandrare måste kämpa dubbelt så mycket som en svensk. Om du har förlorat nånting, som t ex ett land, finns det inget annat än att kämpa och det behövs för att människor ska helt enkelt kunna påverka sina liv och säga hur de tycker och tänker. Vi måste göra det och det kan vi! Vi kan skapa ett friskt och hälsosamt klimat i det här samhället där våra barn ska bli nöjda och ha det bra.

Alen gör en åtskillnad på människor som har kommit hit som arbetskraftsinvandrare och de som har kommit hit av humana skäl, som t ex bosnien. Han menar att vi som har kommit hit

av humana skäll inte har återvändning i våra tankar lika mycket som arbetskraftsinvandrare. Eftersom vi är här för att stanna är det viktigt att vi engagerar oss politiskt/röstar för att på så sätt kunna påverka det samhälle som vi lever i.

...Vi har kommit hit och vi är här för att stanna, det var det jag sa nyss (ohörbart) Vi har kommit hit och vill också kunna påverka det samhälle vi lever i, det är mycket viktigt. Vi skiljer oss från de människor som har kommit hit som arbetare som har bott här i 10-20 år men de har alltid haft återvändning i sina tankar. Vi har det inte i samma utsträckning och vi är mer här för att stanna, därför är det viktigt att vi kan påverka samhället och att vi blir accepterade i det samhälle vi lever i. Att vi älskar och blir älskade! (skrattar) Vi måste respektera för att vi ska respekteras!

Andra informanter är inte lika positiva som t ex Alma. På frågan om vi kan påverka samhället svarar hon så här:

Nej du kan inte påverka människor som är i deras land och lever på ett visst sätt. Du kan inte säga till mig hur jag ska göra i mitt hus. Du har ingen rätt att säga "så ska du inte göra". Du är välkommen i mitt hus men har ingen rätt att säga till mig vad jag ska göra. När man tänker så är det självklart att man ska komma i konflikt med omgivningen.

Detta citat tyder på att hon känner sig som gäst i det här landet och menar att man som invandrare inte heller har rätt att kräva en viss förändring. I en annan kontext säger hon så här:

...naturligtvis inte, det här är inte mitt land och jag vet hur långt man kan gå. Jag vet vad jag kan och inte kan, vari gränserna ligger. Jag kan t ex inte rätta svenskarna när de pratar, fattar du, där är jag sämre än de.

Här ser man att hon påverkas av att hon är invandrare men min tolkning av intervjun är att hon tror att man som invandrare kanske ännu mera är begränsad i sina möjligheter att påverka samhället. Trots det upplever hon det som någonting normalt och inte upprörande. Även i detta ser man att hon inte har något större förtroende för politik och att hon inte tror på att hon som medborgare kan påverka sina levnadsvillkor.

3.6. Informanternas identitetskänsla?

Det som skiljer Alen från andra informanter är att han identifierar sig med Sverige. När jag frågar honom om Sverige är ett demokratiskt land svarar han: *Jag tror att vi är det.* Jag ställer

mig frågande till vad det kan bero på? Är det för att han har ett arbete där han arbetar med politik eller är det för att han känner sig hemma i Sverige.

Andra informanter har mycket höga tankar om Sverige, speciellt Alma och Ilma men trots det identifierar de sig inte med Sverige. Det första som Ilma säger när hon presenterar sig själv är: *Jag är 21 år, jag läser vid universitet, det är min första termin. Jag är inte i mitt hemland, och kommer från ex Jugoslavien.* Detta tycker jag är mycket förvånande med tanke på att hon har kommit hit som mycket ung (13 år). När hon pratar om vad som är bra och vad som inte är bra i Sverige så säger hon:

Jag tror att de har det ganska bra, vad ska man säga, t ex om man förlorar ett arbete och befinner sig i nöd så i värsta fall har man hjälp i form av socialbidrag. Sedan menar jag också att...men det skulle jag också begränsa för att det inte får vara hur länge som helst. Jag tror att barn har stora möjligheter här i allt. Olika aktiviteter för barn men också för äldre. De äldre tas också om hand... Men Sverige ger oss möjligheter till allt. Att vi ska utvecklas som människor, genom skolan t ex. Man kan låna pengar när man studerar som betyder att man behöver bara ge sin tid och den kapacitet man har för att klara det. Det är det som jag ser som positivt, det är få länder som ger sådana möjligheter.

Trots att hon ser att Sverige erbjuder många möjligheter och trots att hon har kommit hit som mycket ung identifierar hon sig inte med Sverige. På frågan om hon kanske kommer så småningom att se på Sverige som sitt eget land svarar hon: *Ja, varför inte! Men jag kan inte säga att jag känner mig som svensk. Jag kan inte heller säga att jag tillhör här, ärligt sagt.* Lite senare berättar hon att hon inte heller kan se sig själv som helt bosnisk. På frågan om var hör hon till svarar hon:

Ingenstans! Jag var bara 10 år när vi flydde från Bosnien, vad kunde jag uppleva under den tid? (de har också bott i Malaysia under två år) Jag var bara ett barn som lekte och sprang omkring. På så sätt, det som jag har kvar av min kultur är min hemmakultur. Kultur som kultur från Bosnien kan jag inte så mycket om. Jag var 13 år när jag kom hit och det är då man utvecklas som en personlighet och går in i puberteten. Det är då man får egna funderingar och egna tankar. Det var här jag upplevde det hela.

Vid ett annat tillfälle säger hon dock *jag tycker att mitt hem är där jag har det bra!* Detta kanske kan man tolka som att hon trots allt känner sig hemma i Sverige. Giddens uppmärksammar också de problem som det senmoderna samhället för med sig som sökandet efter den egna identiteten, sökandet efter det autentiska mm.

4. Sammanfattande diskussion

Min ambition med det här arbetet har varit att studera förhållandet mellan individ och samhälle och se hur människor upplever sig kunna påverka samhället och påverkas av det. Detta med en betoning på valdeltagande och politisk delaktighet som också är ett sätt att påverka samhället.

Tack vare de levnadshistoriska intervjuerna menar jag att jag fått möjlighet att åtminstone i viss mån besvara eller fördjupa mig i de frågor jag ställde. Det att levnadshistoriska intervjuer ofta kännetecknas av en hög grad av förutsägbarhet visade sig knappast gälla intervjuerna med mina informanter. Deras liv har blivit allt annat än förutsägbara. Alla mina informanter har påverkats i kriget i Bosnien men Alen har visat sig vara stark nog att ta saker i egna händer och kämpa för att få ett bättre liv. Jag säger inte att de andra informanter inte kämpar för att få det bättre utan bara att det är Alen som beskriver det så noggrant. Detta stödjer Baumans resonemang om att omständigheternas makt är aldrig absolut och att människor i de flesta fall och även i extrema förhållanden (såsom ett krig) har ett mått av valfrihet att själva bestämma över sina handlingar.

Tre av mina informanter är intresserade av politik, Alen, Ilma och Belma och sitt intresse visar de på olika sätt. Detta kan man stödja med Dahlstedts resonemang som menar att dessa människors politiska åsikter kanaliseras på något annat sätt. Det är bara Alma som säger sig vara helt ointresserad av politik. Utifrån de fyra intervjuerna som jag har utfört är det svårt att dra några större slutsatser men om man tittar tillbaka på den undersökning som har gjorts av Soinien och Bäck kan man se att de har kommit fram till att de flesta invandrare är intresserade av politik. Mitt material visar också sådana tendenser.

Giddens är en av de forskare som är emot uppdelningen mellan individ och samhälle och menar att man inte kan studera det ena utan att relatera till det andra. Mitt arbete är en studie av bosnier där jag försöker fånga deras privata erfarenheter och försöker knyta det till den tid och det samhälle vi lever i. Detta med syfte att öka förståelsen för deras handlingar, i detta fall deras intresse/ointresse för politik och därefter deras möjligheter att påverka och påverkas.

Giddens menar att regler påverkar det sociala samspelet medan resurser handlar om möjligheter och makt att påverka sin livssituation. Att invandrare för det mesta saknar sådana

resurser kan vara en orsak till deras maktlöshet och det att de ibland inte tror att de kan påverka samhället. På så sätt upplever de strukturen både begränsande och möjliggörande. Det som mina informanter uppfattar som möjliggörande är framförallt utbildning d v s att man har en möjlighet att låna pengar och utbilda sig. Detta är en möjlighet som fattas i många andra länder. En annan möjlighet de ser i Sverige är social trygghet som de också uppskattar. Att strukturen är begränsande ser de i arbetsmarknad som i vissa fall begränsar människor, speciellt de med utländsk bakgrund. Belma uppmärksammar dessa problem på så sätt: *En annan negativ sak är att det finns många högutbildade människor, akademiker som är arbetslösa. De tvingas börja från början för att hävda sig. Just nu känner jag mig mycket trött just av detta, nu känner jag att jag har kommit till en viss gräns och att jag måste säga stopp. Nu känner jag att allt det som jag har försökt är inte värt någonting...vad gäller våra möjligheter så finns det inte mycket att välja på.* I detta fall kan man säga att dessa människors handlingsförmåga begränsas av deras grupptillhörighet. Ett annat ex då de känner sig begränsade är de första åren då de inte kan språket tillräckligt bra.

Enligt Meads resonemang går det inte att säga "Jag är jag och påverkas inte av någonting!" Vi påverkas både medvetet och omedvetet. Vi anpassar oss till vår omgivning och detta innebär att vi är formbara. Alma vägrar på sätt och viss erkänna att hon är påverkbar samtidigt som hon säger att invandrare måste anpassas till det svenska samhället för att det är det enda sättet att överleva. Däremot menar hon inte att situationen är sådan bara i Sverige utan att det är så överallt. På så sätt ser man att Meads teori om "I" och "me" är minst sagt relevant när man pratar om vad människor påverkas av.

Tidigare har jag skrivit att de processer där "I" och "me" skapas kallas ofta för socialisation. Trots att socialisation är nödvändig för att människor ska kunna samleva innebär den samtidigt att man ger upp en del av sig själv och den egna identiteten. Människor anpassas till den omgivning de lever i. Trots detta är det upp till varje individ att avgöra hur stor del av sig själv denne vill ge upp. Bauman menar att socialisationen ger oss frihet men att den begränsar oss. Detta resonemang liknar Giddens. Blumer till skillnad från Bauman menar att strukturen inte begränsar människors handlingar utan bara utgör ramar för olika aktiviteter. På vilket sätt ska man se på socialisationen är en definitionsfråga. Mina informanter är för det mesta medvetna om att vi påverkas av samhället och olika händelser och omständigheter omkring oss. Mycket mer diskutabelt blir det att beskriva deras möjligheter att påverka för alla mina informanter har olika ståndpunkter. Alen och Ilma är de optimistiska som är

övertygade om att människor genom att rösta och engagera sig i politiken kan åstadkomma förändringar medan Alma och Belma är mer skeptiska. De menar att politik är en kamp för makt som inte riktigt berör deras liv.

Sociologiforskaren Göran Ahrne menar att enskilda individer inte kan rubba samhällsordningen. Mina informanter har en liknande uppfattning, Ilma t ex betonar flera gånger att man inte skapa en förändring själv men om det finns en grupp så är det möjligt.

Detta arbete avslutar jag med G. Ahrnes ord:

...”Vi får försöka upptäcka var gränserna går i vår egen vardagsverklighet. Vi får försöka skilja det väsentliga från det oväsentliga. Samtidigt som de betingar varandra. Jag kan inte göra något, som jag tror är bra, om jag inte själv mår bra. Och man kan aldrig vara säker på vad resultatet blir av det man gör och det finns inte någon slutgiltig lösning. Risken att misslyckas är stor. Men det är inget skäl till att lägga av. När jag sitter i soffan framför TV:n och dricker öl är jag ändå inte ensam. Jag är en del av ett större sammanhang vare sig jag vill eller inte. Trots att jag varken kan kliva in i TV:n eller gripa tag i strukturen påverkar jag i min vardagsverklighet ett strukturellt sammanhang.” (Ahrne, 1981:113)

5. Litteraturförteckning

Ahrne, Göran, *”Vardags-verklighet och struktur”*, Uddevalla 1981

Arvidsson, Alf, *”Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer”*, Studentlitteratur, 1998

Bauman, Zygmunt, *”Att tänka sociologiskt”*, Göteborg, 1992

Dahlstedt, Magnus, *”Politiskt deltagande och icke- deltagande”* Om det politiska livets etniska delning i dagens mångetniska Sverige, PfMI, Umeå, 1999

Guneriussen, Willy, *”Aktör handling och struktur. Grundproblem i samhällsvetenskapen.”*, Studentlitteratur, Lund, 1997

Hewitt, John P., *"Jaget och samhället"* Socialpsykologi ur den symboliska interaktionismens perspektiv, Helsingborg 1981

Johansson, Tomas, *"Socialpsykologi och modernitet"*, Studentlitteratur, Lund, 1996

Liedholm, Marianne, *"Boinflytande och deltagande som fenomen och process"*, Skogs, Trelleborg, 1991

Nerman, Bengt, *"Den offentliga lögnen"*, Atlas, Uddevalla, 1997

Offentligt tryck

"En uthållig demokrati", SOU 2000:1, www.sou.gov.se

Föreläsningar

Diana Mulinari, september 2002

6. Bilaga

Intervju guide: Levnadshistoriska intervjuer

1. Personliga uppgifter: kön, ålder, utbildning... Viktiga händelser: barndom, ungdom, vuxenålder... Föräldrar, skolan, kompisar, fritid
2. Vilka möjligheter har du haft att göra det du vill i ditt liv? Den egna handlingsförmågan.
3. Politiskt aktiv som ung/vuxen? Varför? Hemlandet- Sverige? Föreningsaktiv? Vad ligger bakom ditt intresse/ointresse för politik?
4. Känner du igen de partier i Sverige i de partier som har funnits i Bosnien? Påverkar det ditt intresse att rösta?
5. Har du röstat i år/varför? Vilka val har du haft rätt till/deltagit i? Att inte rösta ett medvetet val eller?
6. Förberedelse inför val- tillräcklig information, vad som ev fattades?
7. Har det hänt någonting i ditt liv som påverkar ditt intresse att rösta? Röst- påverkar den det vardagliga livet? Påverkar det intresset att rösta? Anser du att det är viktigt att rösta? Varför?

8. Vad anser du om den politiska situationen i Sverige? Invandrarnas situation? Vilka problem uppmärksammas? Vad som är bra/dåligt? Integration, segregation, arbetsliv, utbildning? Dina möjligheter att skapa förändring? Inflyttande, respekt- hur får du det? Önskan att passa in?
9. Kulturella skillnader- hur upplever du de? Känner du dig annorlunda i jmf med majoritets befolkningen? Annorlunda behandlad, accepterad? Medier om kulturella skillnader- för mycket eller för lite om det? Medier- att många invandrare inte röstar, en fara för demokrati? Är det så?
10. Tycker du att det är viktigt att flera invandrare engagerar sig i politiken? Varför?
11. Sverige som multikulturell land? Finns det demokrati?